

PAWEŁ WIĄZEK

ORCID: 0000-0002-9153-4539

Uniwersytet Wrocławski
pawel.wiazek@uwr.edu.pl

O kierunkach rozwoju prawa karnego na ziemiach polskich w dobie średniowiecza wobec tradycji i tendencji europejskich

Na drodze cywilizacji, chcąc rzeczywiście rozumne czynić postępy, społeczność obecna rozwiera przed sobą wielką księgę przeszłych dziejów [...]. Naród każdy pojedynczy, w śladach odbytej już drogi doskonalenia i powołania swego, przynosi naukę całej ludzkości mniej lub więcej ważną; bo rzecz to dawno uznana, że w europejskiej przynajmniej cywilizacji jest pewna uderzająca jedność; że pomimo różnorodności plemion, czasów i miejsca, wždy jednym zasadom podlega, z jednych wypływa źródła i do jednakiem dochodzi skutków¹.

Antoni Zygmunt Helcel²

¹ A.Z. Helcel, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 1, Warszawa 1856, s. 1. Więcej na temat serii wydawniczej zainicjowanej przez Helcela zob. W. Uruszczak, *Wydawnictwo źródłowe Starodawne Prawa Polskiego Pomniki (1856–1921)*, [w:] *Pomniki prawa na przestrzeni wieków*, red. K. Górski *et al.*, Kraków 2017, s. 11–22.

² Na temat postaci jednego z najwybitniejszych prekursorów badań nad dziejami prawa w Polsce zob. W. Kozub-Ciembroniewicz, *A. Z. Helcel (1808–1870)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000, s. 135–144; Z. Jabłoński, *Helcel Antoni Zygmunt (1808–1870)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1961, s. 354–357; L.Z. Dębicki, *Antoni Zygmunt Helcel: życiorys*, Kraków 1870.

Uwagi ogólne

Choć prawo towarzyszy ludzkości przez całą jej historię³, w literaturze przedmiotu reprezentowane jest przekonanie, że Europa to kontynent, na którym od czasów pierwszych cywilizacji prawo jest cenione w sposób szczególny. Nie podważa tego to, jak często poddawane było ono krytyce i dyskusji. Przez wieki traktowano je z powagą i troską jako wyodrębniony autonomiczny regulator życia społecznego, jego przestrzeganie zaś uznawano za warunek przeżycia. W wielu kulturach pozaeuropejskich stosunek do prawa jest zgoła odmienny — pozostaje ono w nich ściśle zespolone z religią, moralnością, obyczajami i wyobrażeniami magicznymi, a jego sankcje są zarazem sankcjami religii⁴.

Prawo uznawane jest za trwały element kultury, podobny do języka czy obyczajów⁵. Znajomość dawnego prawa postrzegana jest jako doniosły element formowania narodowej świadomości, z czym doskonale zdają się korespondować przypisywane Cynceronowi słowa: „lex anima reipublicae est”⁶. W rzeczy samej — poznanie dawnego prawa polskiego to w istocie poznanie duszy Rzeczypospolitej⁷.

Wagi i znaczenia badań nad dziejami prawa określonej społeczności nie sposób przecenić. Ich wymiar wykracza poza fragmentaryczność jednostkowego poznania, a efekt pozwala tworzyć wizerunek znacznie bardziej wszechstronny i uniwersalny. Można upatrywać w nim bowiem cywilizacyjnego wizerunku wspólnoty, zwłaszcza gdy przez wieki prawo to niepodzielnie determinował obyczaj, będący wyrazem tradycji i pokoleniowej mentalności⁸.

W pierwszych latach trzeciego milenium doszło do wiekopomnego i bezprecedensowego dla Europejczyków wydarzenia, które diametralnie przeobraziło rzeczywistość Starego Kontynentu. Traktat akcesyjny będący prawną podstawą przystąpienia do Unii Europejskiej dziesięciu nowych (obok piętnastu dotychczasowych) krajów Europy Środkowej i Południowej (Cypru, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Malty, Polski, Słowacji, Słowenii i Węgier), podpisany w Atenach 16 kwietnia 2003 roku, wszedł w życie 1 maja 2004 roku.

Dla nauki oznaczało to wkroczenie w nowy wymiar problematyki europejskiej, której aktualność uwidoczniła się zwłaszcza w sferze nauk humanistycznych. Oprócz ekonomistów, politologów, kulturoznawców czy filologów dotyczyło to

³ R. Sobański, *Prawo jako wartość*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 51, 1999, nr 1–2, s. 37.

⁴ R. Sobański, *Prawo w Europie*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 31, 1998, s. 145.

⁵ Zob. M. Mikula, W. Uruszczak, *Les éditions de sources historiques et juridiques en tant que bien culturel national polonais*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 7, 2014, nr 3, s. 405–417.

⁶ Powiedzenie to rozpowszechnił Wawrzyniec Goślicki, wybitny polski pisarz polityczny, prawnik, mąż stanu i biskup, żyjący w XVI w.

⁷ Por. W. Uruszczak, *Wydawnictwo źródłowe...*, s. 20–21.

⁸ Por. A.Z. Helcel, *op. cit.*, s. II § 2.

również historyków i prawników. Dla badaczy dziejów prawa charakterystyczny i znamieny okazał się wyraźnie zaznaczający się pryzmat uniwersalizmu, warunkujący wiele podejmowanych eksploracji. W Polsce ożywił on dawne spory o miejsce Polski we wspólnocie kulturowej o wspólnych korzeniach i świadomości ich istnienia, charakteryzującej się wielością i różnorodnością tradycji, prądów współistniejących i wzajemnie się przenikających. Ujawnił nowe spojrzenie i pogłębioną refleksję nad ciągłością cech i dziedzictwa, a także wspólnymi ideałami, definiowanymi też jako wartości⁹. Wreszcie na nowo przywołał wiekowy spór o stosunek Polski do Zachodu¹⁰.

Przejawem refleksji europejskiej w naukach historycznoprawnych jest perspektywa porównawcza¹¹. Porównania są stałym i niezbędnym elementem naszego poznania, a komparatystyka jest nauką stosowaną od czasów starożytnych¹², choć naukowe określenie metod komparatystyki prawnej jest stosunkowo nowe. Należąc do komparatystyki humanistycznej, najbardziej związała się ona z elementami historycznej wiedzy o państwie i prawie. W ujęciu modelowym komparatystyka prawna to dyscyplina, której istotą jest wartościujące porównywanie dwu lub więcej systemów prawa albo ich części, w celu ustalenia tożsamości, różnic i podobieństw wraz ze wskazaniem ich przyczyn¹³. W refleksji teoretycznej uczonych komparatystyka, choć dziś już powszechna, wciąż zyskuje na atrakcyjności i popularności¹⁴. Dotyczy to także polskich badaczy, którzy chętnie sięgają do niej, snując refleksje nad cechami i miejscem polskiej kultury prawnej w kulturze prawnej Europy¹⁵. Pojęcie to (kultura prawna) szybko zyskało sobie popularność wśród współczesnych polskich badaczy, zwłaszcza w kontekście koncepcji uniwersalistycznych¹⁶.

⁹ E. Borkowska-Bagińska, *Polska w Europie. Refleksje nad europejską kulturą prawną*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane prof. Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 61.

¹⁰ Na temat definicji Europy i pojęcia europejskości zob. np. M. Dobroczyński, J. Stefanowicz, *Tożsamość Europy*, Warszawa 1979; H.G. Gadamer, *Dziedzictwo Europy*, Warszawa 1992; K. Pomian, *Europa i jej narody*, Warszawa 1992.

¹¹ Problematyce tej obszernie uwagi poświęcił już ponad pół wieku temu Juliusz Bardach na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”, *idem*, *Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 14, 1962, nr 2, s. 9–61.

¹² W. Wagner, *Comparative Law in the Modern World*, „The Review of Comparative Law” 1, 1988, s. 45–46.

¹³ A. Madeja, *Komparatystyka konstytucyjnoprawna. Antecedencje, ewolucja, przewidywane kierunki rozwoju*, „Studia Iuridica Toruniensia” 6, 2010, s. 118–119.

¹⁴ Zob. R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008.

¹⁵ Por. E. Borkowska-Bagińska, *Polska w Europie*, s. 63–64. Zob. także R. Tokarczyk, *Cechy współczesnej kultury prawnej Zachodu*, „Palestra” 43, 1999, nr 9–10 (501–502), s. 112–125.

¹⁶ Stanisław Russocki postrzegał kulturę prawną jako element kultury *en bloc* i definiował jako zespół powiązanych wzajemnie postaw i zachowań indywidualnych i zbiorowych oraz ich rezultatów wobec prawa; *idem*, *Wokół pojęcia kultury prawnej*, „Przegląd Humanistyczny” 30, 1986, nr 11–12 (254/255), s. 15–22.

1. Rzeczywistość prawna europejskiego średniowiecza

Rzeczywistość prawna ukształtowana na ziemiach polskich w początkach ich państwowości nie różniła się zasadniczo od tej w analogicznym okresie w innych krajach Starego Kontynentu. Nic nie zmieniał w tym kontekście fakt ukonstytuowania się stosunkowo późno polskiej państwowości¹⁷ z perspektywy dziejów średniowiecznych wspólnot słowiańskich nie tylko w zachodniej, lecz także w środkowej i wschodniej Europie¹⁸.

Pojęcie „prawo karne” (*ius poenale*, *Strafrecht*, *penal law*, *droit penal*) czy nawet prawo kryminalne jest określeniem wielce konwencjonalnym w aspekcie dziejów feudalnego prawa i to niezależnie od tego, jak chętnie i powszechnie stosowane jest ono przez publicystów. Fundamentalny dla systemu prawnego Imperium Romanum dychotomiczny podział materii prawnej wyodrębniający *ius publicum* i *ius privatum*¹⁹ obcy był Europejczykom w wiekach

¹⁷ Zob. K. Krotoski, *O zawiązkach państwa polskiego i skąd pochodzą nazwy Polan i Polski*, Kraków 1920, s. 3–25.

¹⁸ Tradycyjnie początki polskiej państwowości łączone są z panowaniem wśród Polan księcia Mieszka (zwanego później Pierwszym) i przyjętym przezeń aktem chrztu w drugiej połowie X w. Za pierwsze słowiańskie państwo uznawane jest powszechnie Państwo Samona, powstałe w pierwszej połowie VII w.; zob. G. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*, Wodzisław Śląski 2009. Niektórzy badacze uznają, że „tym pierwszym” było Państwo Karyntian, co wydaje się jednak dyskusyjne; zob. np. J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1988, s. 24. Tak czy inaczej wcześniej niż nasi antenaci państwowe formy organizacyjne stworzyli zarówno Słowianie zamieszkujący obszary na południe od ziem polskich (Państwo Wielkomorawskie, którego początki datowane są na pierwszą połowę IX w. i będące jego kontynuacją Czechy), jak i Słowianie Wschodni (Ruś Nowogrodzka i Kijowska, powstałe w drugiej połowie IX w.); <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D10gEFkR6> (dostęp: 2.05.2022). Więcej na ten temat zob. F. Dvornik, *The Slavs: Their Early History and Civilization*, London 2021; K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München 1837; P.M. Barford, *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York 2001; N. Berend, P. Urbańczyk, P. Wiszewski, *Central Europe in the High Middle Ages, Bohemia, Hungary and Poland c. 900 – c. 1300*, Cambridge 2014, s. 546; P.J. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton 2003; A. Kmietowicz, *Ancient Slavs*, Stevens Point 1976; Z. Dalewski, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014; M. Gimbutas, *The Slavs*, London 1971; S. Koncha, *Bavarian Geographer on Slavic Tribes from Ukraine*, „Ukrainian Studies. Bulletin Taras Shevchenko” 2012, nr 16, s. 15–21; J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977; *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2000; A. Pleszczyński, *Kryzys i upadek wczesnych państw słowiańskich oraz ich odbudowa (IX–XI wiek). Zarys problemu*, „Kwartalnik Historyczny” 125, 2018, nr 2, s. 263–302; D. Třeštík, *Powstanie Wielkich Moraw Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871*, Warszawa 2009.

¹⁹ „[P]ublicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia quaedam privatim”; I. Žeber, J. Rominkiewicz, E. Szymoszek, *Prawo rzymskie: teksty źródłowe do ćwiczeń*, Wrocław 1998, s. 11.

średnich²⁰. W konsekwencji nie znano oczywistego współcześnie, zwłaszcza w doktrynie i praktyce tak zwanej kontynentalnej tradycji prawnej, rozróżnienia bezprawia cywilnego i karnego. Czyny sprzeczne z uznawanym prawem traktowano jednolicie i w jednakowy sposób dochodzono odpowiedzialności prawnej od ich sprawców. Nie dotyczyło to jedynie zbrodni obrazy majestatu²¹ pojmowanych podobnie jak w antycznym Rzymie²². Dopiero u schyłku tej epoki, z początkiem nowego milenium, wraz ze zjawiskiem renesansu prawa rzymskiego zapoczątkowanego na uniwersytetach północnej Italii zainicjowanego działalnością glosatorów i komentatorów²³, zaczęło się zmieniać²⁴. Za nauką podążyła wkrótce praktyka sądowa. W zasadniczo jednolitej dotąd procedurze sądowej określanej mianem procesu akuzacyjnego pojawiło się różnicowanie skarg oparte

²⁰ Podstawowym kryterium rozróżnienia prawa publicznego i prywatnego jest „korzyść” (łac. *utilitas*). Celem norm prawa publicznego jest przynoszenie korzyści społeczeństwu jako całości, natomiast prawa prywatnego — ochrona poszczególnych jednostek. Rozróżnienie prawa publicznego i prywatnego jest dorobkiem jursprudencki rzymskiej. W źródłach literackich oba terminy odnotowali już w II i I w. p.n.e. Terencjusz, Cyceron i Tytus Liwiusz, chwalaący ustawę XII tablic jako „źródło całego prawa, publicznego i prywatnego”; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1999, s. 27.

²¹ Wyjątek stanowiły, uznawane za publiczne od początku państwowości, *crimen laesae maiestatis*, czyli zbrodnie przeciwko państwu i panującemu oraz (wraz z postęпами chrystianizacji i wzrostem pozycji Kościoła) — *crimen laesae maiestatis divinae*, czyli zbrodnie przeciwko Bogu, wierze i Kościołowi. Zob. M. Dyjakowska, „*Crimen laesae maiestatis divinae*” w *literaturze XVII wieku*, „Studia Prawnoustrojowe” 7, 2007, s. 41–60.

²² Na temat pojęcia *maiestas* w antycznym Rzymie zob. G. Long, *Majestas*, [w:] W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1875, s. 724–726. Zob. także J. Ciecieląg, *Crimen laesae maiestatis czy perduellio? Za jakie przestępstwo został skazany Jezus przed sądem Poncjusza Pilata?*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa rzymskiego w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 37–44; M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2011, s. 17–76 n.

²³ Glosatorom i komentatorom prawo rzymskie znane było głównie z ustawodawstwa cesarza Justyniana. Odrodzenie studiów nad prawem rzymskim wiązało się z odnalezieniem w połowie XI w. rękopisu *Digestów*. Centrum badań stała się Bolonia, tu pod koniec XI w. Irnerius, będący uprzednio nauczycielem gramatyki, oparł nauczanie na objaśnianiu przysparzających trudności terminów zawartych w kompilacji justyniańskiej. W efekcie powstawały glosy zapisywane początkowo między wersami właściwego tekstu, a później na marginesach stron. Od tej metody pracy nad tekstem wywodzi się nazwa szkoły obejmująca uczonych tworzących od połowy XI do połowy XIII w.; A. Kaczmarczyk, *Mandatum w poglądach glosatorów i komentatorów*, Wrocław 2014, s. 12. Glosatorzy, uważając prawo rzymskie za żywe, dokonywali operacji logiczno-językowych, zachowując raczej wstrzeźliwość w jego dostosowaniu do bieżących potrzeb. Jednak już wtedy, zwłaszcza po sporządzeniu przez Akursiusa jego *Glossa ordinaria*, mówiono „quidquod non agnoscit Glossa, non agnoscit curia”. Znacznie odważniej z dostosowaniem prawa do potrzeb praktyki poczynali sobie postglosatorzy, czyli komentatorzy, których opinie przestylizowano w obowiązujące prawo; R. Sobański, *Scire leges. Uwagi o prawie słusznym i o jego słusznym stosowaniu*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8, 2009, s. 149–150.

²⁴ Zob. M. Kuryłowicz, *Prawo rzymskie jako fundament europejskiej kultury prawnej*, „Zeszyty Prawnicze” 1, 2001, nr 1, s. 9–25.

na treści żądania powoda, a ściślej tego, czy dążył on do nałożenia na sprawcę surowej kary publicznej, czy też uzyskania od niego materialnego zadośćuczynienia (przejściowo istniała także kategoria pośrednia: skarga mieszana, łącząca oba roszczenia). W dalszej konsekwencji skutkowało to pogłębiającą się odrębnością postępowań sądowych, doprowadzając ostatecznie u progu nowożytnej epoki do powstania dwóch odrębnych procedur i w konsekwencji dwóch podstawowych dziedzin materialnego prawa sądowego, to jest prawa karnego i prawa prywatnego. Kulminacyjnym momentem tego procesu stało się uchwalenie przez Sejm Rzeszy w roku 1532 tak zwanej Caroliny²⁵, a następnie upowszechnienie jej postanowień w wielu wczesnonowożytnych systemach prawnych, także poza granicami Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego²⁶.

Wczesnośredniowieczne europejskie porządki prawne powszechnie respektowały zasadę osobowości prawa, w myśl której każda jednostka podlegała prawu swojej społeczności niezależnie od tego, gdzie aktualnie przebywała, czyli na podstawie kryterium tożsamości etnicznej. Sąd obowiązany był rozstrzygnąć spór, stosując normy szczepowego prawa zwyczajowego podsądnego, które ustalano na początku postępowania, opierając się na jego deklaracji (*professio iuris*). W monarchiach patrymonialnych była ona schedą po prymitywnych protopaństwowych formach organizacji wspólnot plemiennych. Szczególnie wyraziście funkcjonowała na terenach państw germańskich, w których konsekwentnie stosowali ją zdobywcy wobec ludności galo-rzymskiej na obszarach pozostających niegdyś zarówno w granicach Imperium Romanum, jak i poza jego granicami, gdy doszło do podporządkowania jednego plemienia germańskiego przez drugie. Zasadę tę powszechnie (choć być może mniej spektakularnie) uznawały także u progu swych państwowości plemiona słowiańskie. W dziejach prawa na ziemiach polskich dowodzi tego powstała najpewniej na przełomie XIII i XIV stulecia Księga elbląska, zwana też Najstarszym Zwodem Prawa Polskiego²⁷.

²⁵ Tekst normatywny w języku niemieckim (*Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste[n] vnüberwindtlichsten Keyser Karls des fünfften: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gerichtts ordnung*) zob. https://de.wikisource.org/wiki/Keyser_Karls_des_f%C3%BCnfften:_vnnd_des_heyiligen_R%C3%B6mischen_Reichs_peinlich_gerichtts_ordnung (dostęp: 4.05.2022).

²⁶ Zob. A. Kaufmann, G. Radbruch, *Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. von 1532 (Carolina)*, Stuttgart 1978; R. von Hippel, *Deutsches Strafrecht*, Berlin 1925–1930; G. Schmidt, *Sinn und Bedeutung der Constitutio Criminalis Carolina als Ordnung des materiellen und prozessualen Rechts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung” 83, 1966, nr 1, s. 239–257. *Strafrecht, Strafprozess und Rezeption: Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitutio Criminalis Carolina*, red. P. Landau, F.Ch. Schroeder, Darmstadt 1986.

²⁷ Zob. M. Winawer, *Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie*, Warszawa 1900. J. Matuzewski, *Najstarszy Zwód Prawa Polskiego*, Warszawa 1959; A.Z. Helcel, *Starodawne prawa polskiego pomniki z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych, głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej*, Kraków 1870, s. 3–33; R. Hube, *Dodatek. O Księdze Zwyczajowych praw polskich*, [w:] *idem, Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874, s. 259 n. Księga elbląska uznawana jest za najstarszy spis polskiego prawa zwyczajowego. Odkrył ją w XIX w. w elbląskiej bibliotece niemiecki historyk F. Neumann. Większość badaczy datuje

Stosowanie zasady osobowości prawa w praktyce nastęrczało poważnych, rosnących się z czasem problemów. Wynikały one głównie z trudności ustalenia treści norm obcego prawa i coraz częstszych kolizji norm prawnych, jeśli spór sądowy toczyły strony podlegające różnym prawom etnicznym. Z czasem zaciebrały się różnice etniczne, rozwijały procesy migracyjne, zawieranie małżeństw przyczyniło się do wymieszania się ludności różnego pochodzenia. Stopniowo więc zaczęto od niej odstępować na rzecz, będącej jej przeciwieństwem, zasady terytorialności. Partykularyzm osobowy nie zanikł jednak całkowicie wraz ze schyłkiem średniowiecza. W ograniczonej i ukierunkowanej postaci pozostał w porządkach wielu nowożytnych państw Starego Kontynentu w formie ograniczonej odrębności prawnej grup etniczno-religijnych, skutkujących w realiach dawnego państwa i prawa polskiego obowiązaniem odrębnych norm prawnych dla Ormian, Tatarów i Żydów²⁸ czy Wołochów²⁹.

Ewolucja zmierzająca do odejścia od pierwotnej zasady osobowości opartej na tradycji etnicznej na rzecz jej przeciwieństwa, to jest istniejącej po czasy współczesne zasady terytorialności prawa, dokonywała się w porządkach prawnych państw europejskich w ciągu kilku stuleci późnego średniowiecza; sukcesywnie, choć nie jednocześnie w poszczególnych krajach. Prekursorem tego procesu okazała się Francja, w której dokonał się on już w XI wieku. W Niemczech nastąpiło to w dwa wieki później, w Polsce zaś zapewne u schyłku średniowiecza³⁰.

Zwycięstwo zasady terytorialności znacząco przyczyniło do głębokich zmian dotychczasowego prawa, które okazały się wyjątkowo trwałe. Wraz z procesem dezintegracji monarchii patrymonialnej, spowodowanej rozwojem stosunków feudalnych (rozdrobnienie feudalne) oraz patrymonialnych podziałów dynastycznych (rozbiecie dzielnicowe), skutkujących anarchizacją stosunków politycznych i życia publicznego, stworzyły one zjawisko terytorialnego partykularyzmu prawa. Zjawisko to, powszechne w całej Europie³¹, okazało się wyjątkowo trwałe.

powstanie tego zbioru na przełom XIII i XIV w., uzasadniając to tym, że opisuje on tak zwane sądy boże, które odbywały się jeszcze z udziałem duchownych. Zbiór powstał na potrzeby zakonu krzyżackiego, który po osiedleniu się na ziemiach polskich przejął jurysdykcję sądową nad ludnością polską. Jego sporządzenie miało być wyrazem i dowodem respektowania zasady osobowości prawa, która zobligowała władze zakonne do spisania polskiego prawa zwyczajowego. Zbiór zredagowano w języku staroniemieckim, większość przepisów dotyczy prawa karnego (zarówno materialnego, jak i procesowego); A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2008, s. 93.

²⁸ D. Makiła, *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2019, s. 22–25.

²⁹ Etnonim najczęściej stosowany jako zbiorcza nazwa różnych grup etnicznych zamieszkujących pierwotnie Półwysep Bałkański, posługujących się językami wschodnioromańskimi. W polskiej tradycji językowej często odnoszący się do Rumunów i Mołdawian zamieszkujących południowe rubieże dawnej Polski. W XII w. Wołochami określano koczowników ze stepów czarnomorskich — Kumanów, natomiast w wieku XVII etnonimem „Wołoch” określano zarówno pasterzy górskich, jak i emigrantów z południa.

³⁰ Por. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1, Kraków 1997, s. 35–36.

³¹ Jedynym krajem, który nie doświadczył partykularyzmu terytorialnego, okazała się Anglia. Tu w późnym średniowieczu ukształtował się system precedensowego prawa powszechnego (*com-*

Przetrwało bowiem aż do przełomu XVIII i XIX wieku, gdy tworzyć zaczęto nowoczesne kodeksy, opierając się na postulatach myślicieli Oświecenia, a w tym kontekście — fundamentalną zasadę jednolitości prawa³². Partykularyzm terytorialny nie ominął ziem polskich i przetrwał do końca istnienia suwerennej Rzeczypospolitej. Już w średniowiecznym Królestwie Polskim istniały spore różnice między prawem dwóch podstawowych dzielnic: Wielkopolski i Małopolski (czego znamionem wyrazem stały się odrębne dla obu statuty Kazimierza Wielkiego³³), a literatura przedmiotu często posługuje się też pojęciem prawa mazowieckiego³⁴. Od XVI wieku, po pokoju toruńskim z 1525 roku i unii lubelskiej z 1569 roku, porządek prawny Rzeczypospolitej wzbogacił się o prawo pruskie obowiązujące w Prusach Królewskich, oparte początkowo na ujednocającym je przywileju Kazimierza Jagiellończyka, wydanym jeszcze u schyłku średniowiecza w roku 1476³⁵, a w czasach nowożytnych uzupełnione o tak zwaną korekturę pruską z roku 1598³⁶ oraz prawo litewskie (czasach nowożytnych obowiązującym w Wielkim Księstwie Litewskim na podstawie trzech kolejnych statutów, stosownie z lat 1529, 1566 i 1588)³⁷.

mon law) istniejący do dziś w krajach anglosaskich i wielu byłych koloniach brytyjskiego imperium; por. np. J. Halberda, *Historia zobowiązań quasi-kontaktowych w common law*, Kraków 2012, s. 37–45. Więcej na temat dziejów i specyfiki angielskiego prawa zob. zwłaszcza W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, t. 1–17, London 1903–1972.

³² Zob. S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu: z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966, s. 17–46.

³³ Zob. W. Uruszczak, *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 3, 1999, s. 97–115; S. Roman, *Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego. Studium źródłoznawcze*, Kraków 1961; *idem*, *Dygesta małopolsko-wielkopolskie a dążenia do unifikacji prawa polskiego na przełomie XIV i XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 10, 1958, nr 2, s. 105–132. W literaturze reprezentowane jest stanowisko, że statuty były rezultatem woli reformy obowiązującego prawa zwyczajowego; zob. J. Bardach, K. Sójka-Zielińska, *Le droit coutumier dans les pays du Nord-Est Européen (Russie, Pologne, Lituanie, Bohème, Slovaquie)*, [w:] *La Coutume – Custom, IIIème Partie, Recueil de la Société Jean Bodin pour L’Histoire Comparative des Institutions*, Bruxelles 1992, s. 14 n. W świetle statutów prawo zwyczajowe schodziło do poziomu źródła prawa podporządkowanego ustawom królewskim (statutom). To statut, czyli ustawa królewska — osądzając zwyczaj jako dobry lub zły (*bona sive mala consuetudo*) — decydowała, czy miał on nadal obowiązywać jako prawo; W. Uruszczak, *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego*, s. 103–104.

³⁴ Zob. K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880; D. Makiła, *op. cit.*, s. 321. D. Makiła, Z. Naworski, *Historia prawa na ziemiach polskich: zarys wykładu*, [t.] 1. *Polska przedrozbiorowa*, Toruń 1995, s. 14.

³⁵ Zob. Z. Naworski, *Prusy Królewskie 1569/1573–1598. Rewolucja czy ewolucja?*, [w:] *Okresy przejściowe — ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019, s. 41.

³⁶ *Ius Terrestris Nobilitatis Prussiae correctum*. Na temat tego zbioru zob. zwłaszcza Z. Zdrójkowski, *Korektura pruska — jej powstanie, dzieje oraz jej rola w historii polskiej jurysdykcji i myśli prawniczej (1598–1830)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 13, 1961, nr 2, s. 109–157. W literaturze reprezentowane jest stanowisko, że statuty były rezultatem woli reformy obowiązującego prawa zwyczajowego; zob. J. Bardach, K. Sójka-Zielińska, *op. cit.*, s. 14 n.

³⁷ Na ten temat zob. zwłaszcza publikacje Juliusza Bardacha, *idem*, *Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym*, [w:] J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 39–71;

Zwycięstwo zasady terytorialności oznaczało jedynie rezygnację z zasady osobowości postrzegającej dotąd prawo w dość wąskim i określonym kontekście, to jest w kategoriach tradycji etnicznej. W istocie postępująca ewolucja spowodowała swoją jej modyfikację, której wyrazem stała się stanowisko prawa, utożsamiana często z jego feudalnym charakterem. Choć termin „feudalizm” po dziś dzień wywołuje spory interpretacyjne, dotyczące zarówno jego istoty³⁸, etymologii i genezy³⁹, jak i cezur zamykających epokę⁴⁰, to jednak ściśle łączenie go ze stanowiskiem prawa obliuguje do przyjęcia rozległej jego interpretacji, obej-

idem, *Statuty litewskie w Koronie Królestwa Polskiego*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 4, 1999, s. 17–28; *idem*, *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego — pomniki prawa doby odrodzenia*, „Kwartalnik Historyczny” 81, 1974, nr 4, s. 750–780; *idem*, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999. Zob. także Ł. Bednarski, *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 3, 2012, s. 29–40; A. Zakrzewski, *Prawa litewskiego „lepszosc i wieksza z zdrową polityką stosownosc”*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016, s. 231–242.

³⁸ W literaturze zachodniej wciąż przeważa pogląd ograniczający pojęcie feudalizmu do społecznych, politycznych, ekonomicznych i prawnych konsekwencji rozwoju stosunków lennych, łączących wasali i seniorów. W XVIII w. wśród szkockich myślicieli na czele z Adamem Smithem pojawiły się pierwsze poglądy postulujące potrzebę szerszej perspektywy oglądu rzeczy i redefinicji pojęcia. Ucnieni ci domagali się uzupełnienia konstrukcji o stosunki poddańcze łączące chłopów z ich dominialnymi zwierzchnikami. Ideę tę w XIX w. rozpropagował Karol Marks i jego zwolennicy, a po drugiej wojnie światowej stała się ona obowiązującą wykładnią materializmu dialektycznego w wielu krajach środkowej i wschodniej Europy, które znalazły się w strefie wpływów Związku Radzieckiego; zob. E.A.R. Brown, *Feudalism*, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/feudalism/Development-in-the-19th-and-20th-centuries> (dostęp: 12.05.2022). Zob. także P. Skwarczyński, *The Problem of Feudalism in Poland up to the Beginning of the 16th Century*, „The Slavonic and East European Review” 34, 1956, nr 83, s. 292–310; S. Gawlas, *Dlaczego w Polsce nie było feudalizmu lennego?*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 58, 1998, s. 101–123; M. Dygo, *Czy istniał feudalizm w Europie Środkowo-Wschodniej w średniowieczu?*, „Kwartalnik Historyczny” 120, 2013, nr 4, s. 667–717.

³⁹ Spektrum poglądów na ten temat jest imponujące. Sam termin najczęściej łączy się z łac. *feudum* mającym znaczyć tyle co „lenno” (nieruchomość „na prawie lennym”), genezy zaś systemu lennego upatruje się w tradycji germańskiej lub ściślej — karolińskiej. W literaturze reprezentowany jest także pogląd wskazujący na celtyckie pochodzenie instytucji, co uzasadniać miałyby termin *vassus*, odnoszący się do celtyckich związków klientelarnych. Zwolennicy szerokiej perspektywy oglądu rzeczy wskazują na tradycje ukształtowane jeszcze w Imperium Romanum, nawiązując do tak zwanych buccelariów, to jest członków prywatnych drużyn wojskowych rzymskich posesorów; por. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 2. *Średniowiecze*, cz. 1, Warszawa 1963, s. 131. Zob. także C. Stephenson, *The Origin and Significance of Feudalism*, „The American Historical Review” 46, 1941, nr 4, s. 788–812; D.R. Kelley, *De Origine Feudorum: The Beginnings of a Historical Problem*, „Speculum” 39, 1964, nr 2, s. 207–28.

⁴⁰ Zwolennicy ograniczenia pojęcia feudalizmu do stosunków lennych i ich implikacji łączą schyłek epoki feudalnej z końcem średniowiecza. Ci jednak, którzy z feudalizmem wiążą także stosunek poddańczy, upatrują kresu feudalizmu w połowie XIX w., w związku z reformami agrarnymi i włościańskimi znoszącymi poddaństwo chłopów i dokonujące ich uwłaszczenia w największych państwach ponapoleońskiej Europy: Królestwa Pruskiego, Cesarstwa Austriackiego i Cesarstwa Rosyjskiego.

mującej oba fundamentalne stosunki prawne średniowiecza: lenny i poddańczy, w nich obu tkwi bowiem źródło podziałów stanowych⁴¹.

2. Tendencje rozwojowe prawa sądowego u progu czasów nowożytnych

U schyłku średniowiecza w prawie sądowym całej niemal Europy coraz wyraźniej zaczęły się pojawiać symptomy będące wyrazem nowych tendencji, zarówno w rozwijającej się nauce prawa, jak i praktyce sądowej. Postępujące zmiany miały charakter ewolucyjny, niemniej cechowała je duża dynamika i wszechstronność.

W wiekach średnich kierunki rozwoju prawa na ziemiach polskich, mimo oczywistych elementów oryginalnych, powstałych z lokalnych tradycji i zwyczajów, nie wykazywały jakichś wybitnie oryginalnych cech. Z pewnością zdecydowanie więcej odmienności pojawiło się w rozwoju prawa na przykład na Wyspach Brytyjskich. U schyłku średniowiecza zaczęło się to jednak zmieniać, a drogi rozwojowe prawa sądowego w Polsce i innych krajach europejskich (zwłaszcza zachodnich) coraz wyraźniej się rozchodziły. Pogłębiające się różnice dotyczyły dwóch podstawowych aspektów — specyfiki źródeł prawa (w tym głównie podejmowanych działań unifikacyjnych, konsolidacyjnych i ich efektów) oraz trwałości stanowego charakteru prawa⁴².

Pierwotnie odpowiedzialność prawna opierała się na zasadach równości i powszechności, jednak z czasem to się zmieniło. Stopniowo jednostkowe zróżnicowanie zaczęło nabierać charakteru systemowego, w ramach przynależności do jednego z kilku ukształtowanych w państwie stanów, czyli grup społecznych rządzących się odmiennymi prawami (prawem materialnym), procedurami sądowymi, wreszcie odrębnym sądownictwem. Choć liczba grup stanowych wahała się w państwach europejskich od trzech⁴³ do pięciu⁴⁴, to jednak najpowszechniejszy

⁴¹ Ciekawą koncepcję i interesujące jej uzasadnienie przedstawił w tym kontekście Edmund Klein, będący rzecznikiem szerokiego spojrzenia na istotę feudalizmu. Zdefiniował on *feudum* jako „prawo na rzeczy cudzej”, zauważając przy tym, że konstrukcja ta determinuje stosunek zarówno wasalno-senioralny, jak i poddańczy. W konsekwencji uznał, że feudalizm tworzą dwa jego aspekty: feudalizm polityczny oparty na stosunkach lennych oraz feudalizm gospodarczy, determinowany stosunkami poddańczymi; *idem, Powszechna historia państwa i prawa*, Wrocław 2003, s. 99–102.

⁴² Zob. A. Moniuszko, *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017.

⁴³ Tak choćby we Francji, w której wyodrębniano trzy stany: duchowieństwo, szlachtę i „stan trzeci” (łąający mieszczan i chłopów). Zob. A. Thierry, *The Formation and Progress of the Tiers État: Or Third Estate in France*, t. 1, London 1859.

⁴⁴ W Rzeszy, zwłaszcza po ogłoszeniu w roku 1356 przez cesarza Karola IV Złotej Bulli, wyodrębniano stan wyższej szlachty obejmujący książąt-elektorów. Zob. H. Boldt, *Deutsche Ver-*

był system czterech stanów: duchowieństwa, szlachty, mieszczan i chłopów. Taka struktura stanowa ukształtowała się także w dawnej Polsce⁴⁵. Szlachtę obowiązywało prawo ziemskie i lenne (charakterystyczne dla stosunków zachodnioeuropejskich, na ziemiach polskich — na obszarze Pomorza i Dolnego Śląska), duchowieństwo — kanoniczne, mieszczaństwo — miejskie, a chłopstwo — wiejskie, zwane też dworskim. Prawo ziemskie do rozbiorów pozostało nieskodyfikowane, a ponadto zdecydowanie łagodniejsze (w sferze norm karno-prawnych) w stosunku do praw kształtujących się w innych krajach europejskich.

Prawo miejskie zaczęło kształtować się około XIII stulecia, w związku z kolonizacją i osadnictwem na prawie niemieckim. Naturalną koleją rzeczy było więc, że zarówno w sferze formy (źródeł prawa), jak i treści prawo mieszczan w dawnej Polsce bardzo bliskie było rozwiązaniom stosowanym w średniowiecznych Niemczech, opartych na tak zwanym systemie filialnym. Wzorów dostarczały zwłaszcza Magdeburg⁴⁶ i Lubeka, na których oparte były w polskich miastach ich mutacje, to jest prawo średzkie i chełmińskie⁴⁷. W czasach nowożytnych kapitałne znaczenie w miejskiej praktyce sądowej jako praktyczne (choć nieformalne) źródło prawa zyskały dzieła Bartłomieja Groickiego, zwłaszcza *Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum*, wydane w roku 1589⁴⁸, ale także *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*⁴⁹ czy *Postępek z praw cesarskich*⁵⁰.

Prawo wiejskie pierwotnie oparte było na dawnych zwyczajach. W dobie osadnictwa niemieckiego w znacznym stopniu recypowało ono prawo niemieckie, a w czasach nowożytnych jego źródłem stawała się zasadniczo wola konkretnego pana.

fassungsgeschichte, t. 1. *Von den Anfängen bis zum Ende des älteren deutschen Reichs 1806*, München 1984.

⁴⁵ Na ten temat zob. W. Uruszczak, *Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 60, 2008, nr 2, s. 125–156.

⁴⁶ Zob. P. Szczerbic, *Ius Municipale, to jest prawo miejskie Majdeburskie, nowo z Łacińskiego i z Niemieckiego na Polski język z pilnością i wiernie przełożone*, Kraków 2011.

⁴⁷ D. Janicka, *Prawo karne w trzech rewizjach prawa chełmińskiego z XVI wieku*, „Studia Iuridica” 19, 1992, nr 2. Zob. także M. Mikołajczyk, *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII wieku*, Katowice 1998.

⁴⁸ B. Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego Postępek sądów około karania na gardle Ustawy płacej u sądów*, Warszawa 1954. Oryginalny tekst tego wydania <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1168/edition/1774/content>. Wydanie z roku 1629, przedrukowane w roku 1760, zob. <http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/publication/43524/edition/42963/content?ref=desc>.

⁴⁹ Zob. B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953.

⁵⁰ B. Groicki, *Ten Postępek wydan iest z Praw Cesarskich, który Karolus V. Cesarz kazal wydać po wszystkich swoich Państwiach*, Kraków 1582, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=308555>.

Przez wieki w całej Europie podstawowym źródłem prawa był zwyczaj⁵¹ i oparte na nim prawo zwyczajowe⁵². Mankamentem tego stanu rzeczy była niepewność prawa, jego relatywizm i podatność na manipulację. Świadomość wad systemu prawnego opartego na zwyczaju już we wczesnym średniowieczu przyniosła próby uporządkowania prawa sądowego w formie spisów/zbiorów istniejących w danej społeczności zwyczajów. Z inicjatywą występowali najczęściej monarchowie, czasami (w początkach państwowości) członkowie wspólnot w kształcie decyzji podejmowanych przez wiec, w późniejszym czasie także osoby prywatne, obeznane z prawem. Największe znaczenie i zastosowanie w praktyce sądowej miały spisy powstałe z inicjatywy królewskiej lub (spośród prywatnych) te, które zyskiwały monarszą konfirmację. Prócz woli monarchy istotne znaczenie miało również stanowisko możnych, a w dobie monarchii stanowej — przedstawicielstwa stanów. Niejednokrotnie jednak nawet zbiory, które nie uzyskały ostatecznie formalnej konfirmacji panującego, zyskiwały sobie, dzięki profesjonalizmowi i rzetelności opracowania, uznanie i szacunek do tego stopniu, że w praktyce sądowej były one realnym źródłem prawa, służącym sądom do ferowania wyroków.

Akcję spisywania prawa zwyczajowego na potrzeby praktyki sądowej najwcześniej podjęli germańscy władcy plemion barbarzyńskich, tworząc *Leges Barbarorum* (zawierające germańskie zwyczaje prawne) oraz *Leges Romanae Barbarorum*, którym podlegała społeczność galo-rzymska — jej zwyczaje nawiązywały do tradycji prawnej Imperium Romanum. Analogiczne działania zaczęto nieco później podejmować w średniowiecznych państwach słowiańskich, na przykład na Rusi (*Prawda ruska*, powstała w drugiej połowie XI wieku z inicjatywy Jarosława Wielkiego i jego następców), w Czechach (*Księga rożemberska*, powstała w XIV wieku z inicjatywy Piotra z Rozenbergu)⁵³ czy wreszcie w Polsce (wspomniana już tak zwana Księga elbląska czy czternastowieczne Statuty Kazimierza Wielkiego).

⁵¹ W świadomości powszechnej zwyczaj to przyjęty, najczęściej uświęcony tradycją, sposób postępowania w pewnych okolicznościach, charakterystyczny dla pewnego środowiska, terenu, okresu itp.; K. Trzeciński, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe jako źródła prawa prywatnego*, „Rejent” 8, 1998, nr 3, s. 157.

⁵² Na temat teorii prawa zwyczajowego zob. F. Sudnicki, *Działanie zwyczaju handlowego w zakresie zobowiązań z umowy*, Kraków 1949, s. 6 n.; M. Bedrii, *Cechy prawa zwyczajowego w jursprudencji rzymskiej i współczesnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza” 2019, nr 107, („Prawo” nr 26), s. 11–23. Na temat definicji prawa zwyczajowego w doktrynie polskiej zob. G.M. Kowalski, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, Kraków 2013, s. 50–55. Na temat relacji między prawem zwyczajowym i stanowionym zob. M. Wróbel, *Prawo zwyczajowe w krajach systemów prawa stanowionego w Europie: wybrane przykłady relacji z prawem oficjalnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 22, 2013, s. 55–76.

⁵³ Zob. np. T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000, s. 288–289.

O ile w zakresie stosunków prywatnoprawnych (poza instytucją małżeństwa, którą regulowało prawo kanoniczne) ludność Europy do czasów osiemnastowiecznych kodyfikacji podlegała zasadniczo miejscowemu prawu zwyczajowemu, o tyle w dziedzinie wyodrębnionego jeszcze u schyłku średniowiecza prawa karnego w krajach zachodnioeuropejskich przerwana została, u progu ery nowożytnej, za sprawą przejścia w zachodniej Europie rzymskokanonicznych instytucji prawnokarnych, dotychczasowa tradycja hegemonii prawa zwyczajowego. Na terenach niemieckich kapitalną w tym względzie rolę odegrała wspomniana już Carolina z roku 1532 natomiast na obszarach francuskich — Ordonnance criminelle z roku 1670⁵⁴.

Uwagi końcowe

W dawnych wiekach prawo zwyczajowe funkcjonowało — co zrozumiałe — na rozmaitych obszarach Europy⁵⁵. O ile jednak w większości (zwłaszcza zachodnich) państw Starego Kontynentu od schyłku średniowiecza coraz wyraźniej rozwój prawa (szczególnie karnego) zaczął zmierzać do stopniowego ograniczania znaczenia zwyczaju jako źródła prawa na rzecz norm prawa stanowionego, o tyle w Polsce zachowało ono swoją pozycję, stanowiąc system obowiązujący aż do upadku Rzeczypospolitej. Na ziemiach polskich aż do schyłku XVIII stulecia podstawową postacią norm regulujących zarówno stosunki polityczne, jak i sądowe było prawo zwyczajowe⁵⁶. W naturalny sposób nasuwa się tu pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy, przy czym udzielenie odpowiedzi nie wydaje się nastrożać jakichś szczególnych trudności. Można oczywiście ograniczyć się do uniwersalnej tezy, że prawo stanowione nie zawsze potrafiło skutecznie, wbrew zwyczajowi, kształtować nową praktykę⁵⁷. Wydaje się jednak, że można rzecz skonkretyzować, wskazując jako przyczynę stagnację ewolucji ustrojowej przedrozbiorowej Polski. O ile powszechną tendencją ogólnoeuropejską na przełomie wieków średnich i czasów wczesnonowożytnych stała się ewolucja, skutkująca zastąpieniem dotychczasowych monarchii stanowych absolutnymi, o tyle

⁵⁴ Zob. https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/ordonnance_criminelle_de_1670.htm (dostęp: 14.05.2022). Na temat francuskich ordonansów zob. A. Klimaszewska, *Ordonanse królewskie we Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 69, 2017, nr 2, s. 47–62.

⁵⁵ Zob. K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 49 n.

⁵⁶ J. Matuszewski, *Dlaczego nie uczono prawa polskiego na akademii? Prawo zwyczajowe w kulturze oralnej i w kulturze pisma*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 8, 2015, nr 3, s. 216.

⁵⁷ Por. W. Uruszczak, *Zwyczaj a ustawa w polskiej myśli prawniczej XVI i XVII wieku*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane Profesorowi Władysławowi Cwi-kowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opasa, („Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” 25), Rzeszów 1998, s. 263–279.

dzieje ustrojowe nowożytnej Rzeczypospolitej wykazały cechy anomalii, wyrażającej się zachowaniem monarchii stanowej, ewoluującej w XVII stuleciu w formę oligarchiczną. O ile cechą monarchii absolutnych stała się omnipotencja władzy dysponującej realnymi możliwościami realizacji celów państwa, o tyle cechą oligarchicznej Rzeczypospolitej, w myśl idei „złotej wolności” i przekonania, że „Polska nierządem stoi”, stało się dążenie do zachowania i utrwalenia dotychczasowych stosunków prawnych, czemu sprzyjały elekcyjne zasady sukcesji tronu i słaba pozycja monarchy, niezdolnego do prowadzenia samodzielnej polityki i zdecydowanych działań reformatorskich. I w tym właśnie upatrywałbym zgubnej archaiczności systemu prawnego nowożytnego państwa polsko-litewskiego, zwłaszcza w dziedzinie prawa karnego, które do końca istnienia Pierwszej Rzeczypospolitej pozostało systemowo niewyodrębnione i nieskodyfikowane. Z pewnością nie przeczą temu bardzo ograniczone i fragmentaryczne regulacje karne konstytucji sejmowych z roku 1588⁵⁸. Przeciwnie, w pełni potwierdza to fiasko podejmowanych prób unifikacji prawa (wyjąwszy Statut Łaskiego z 1506 roku⁵⁹) w XVI stuleciu (*exemplum*: losy, które stały się udziałem zbioru *Correctura iurium* z roku 1532, niesłusznie zwanej korekturą Taszyckiego⁶⁰) oraz brak zainteresowania czy choćby prób reform prawa sądowego w wieku XVII. Rzeczywistość Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie zmieniła się zasadniczo również w „wieku kodyfikacji”, czego wyrazem stało się stanowcze odrzucenie przez sejm projektu *Zbioru praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego⁶¹ oraz niezrealizowanie konstytucyjnego zobowiązania nakazującego uchwalenie kodeksu praw (Kodeks Stanisława Augusta⁶²).

Bibliografia

Źródła zdigitalizowane

Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste[n] vnüberwindtlichsten Keyser Karls des fünfften: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gerichtts ordnung, <https://de.wikisource.org/wiki/>

⁵⁸ Zob. P. Wiązek, *Prawo karne w konstytucjach sejmu koronacyjnego z roku 1588*, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 328, 2019, s. 67–84.

⁵⁹ Zob. W. Uruszczak, *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 r.*, „Zeszyty Naukowe” 2006, z. 96, s. 115–136.

⁶⁰ Zob. W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku: korektura praw z 1532 r.*, Warszawa 1979; *idem*, *Korektura praw z 1532 roku: studium historycznoprawne*, t. 1–2, Warszawa-Kraków 1990–1991, s. 129.

⁶¹ Zob. E. Borkowska-Bagińska, „*Zbiór praw sądowych*” *Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986.

⁶² Zob. W. Szafrński, *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007.

Keyser_Karls_des_f%C3%BCnften:_vnnd_des_heyiligen_R%C3%B6mischen_Reichs_peinlich_gerichts_ordnung.

Bartłomiej Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum*, wydane w roku 1589, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/1168/edition/1774/content>.

Bartłomiej Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum*, wydanie z roku 1629, przedruk z roku 1760, <http://sbc.wbp.kielce.pl/dlibra/publication/43524/edition/42963/content?ref=desc>.

L'Ordonnance criminelle dite de 1670, https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/ordonnance_criminelle_de_1670.htm.

Literatura

Bardach J., *Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 14, 1962, nr 2.

Bardach J., *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999.

Bardach J., *Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym*, [w:] J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988.

Bardach J., *Statuty litewskie w Koronie Królestwa Polskiego*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 4, 1999.

Bardach J., *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego — pomniki prawa doby odrodzenia*, „Kwartalnik Historyczny” 81, 1974, nr 4.

Bardach J., Sójka-Zielińska K., *Le droit coutumier dans les pays du Nord-Est Européen (Russie, Pologne, Lituanie, Bohème, Slovaquie)*, [w:] *La Coutume – Custom, IIIème Partie, Recueil de la Société Jean Bodin pour L’Histoire Comparative des Institutions*, Bruxelles 1992.

Barford P.M., *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, New York 2001.

Bednarski Ł., *Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 3, 2012.

Bedrii M., *Cechy prawa zwyczajowego w jurysprudencji rzymskiej i współczesnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza” 2019, nr 107, („Prawo” nr 26).

Berend N., Urbańczyk P., Wiszewski P., *Central Europe in the High Middle Ages, Bohemia, Hungary and Poland c. 900 – c. 1300*, Cambridge 2014.

Boldt H., *Deutsche Verfassungsgeschichte*, t. 1. *Von den Anfängen bis zum Ende des älteren deutschen Reichs 1806*, München 1984.

Borkowska-Bagińska E., *Polska w Europie. Refleksje nad europejską kulturą prawną*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane prof. Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000.

Borkowska-Bagińska E., „*Zbiór praw sądowych*” *Andrzeja Zamoyskiego*, Poznań 1986.

Cieciela J., *Crimen laesae maiestatis czy perduellio? Za jakie przestępstwo został skazany Jezus przed sądem Poncjusza Pilata?*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa rzymskiego w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007.

Dalewski Z., *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wczesniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.

Dębicki L.Z., *Antoni Zygmunt Helcel: życiorys*, Kraków 1870.

Dobroczyński M., Stefanowicz J., *Tożsamość Europy*, Warszawa 1979.

Dunin K., *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880.

Dvornik F., *The Slavs: Their Early History and Civilization*, London 2021.

Dygo M., *Czy istniał feudalizm w Europie Środkowo-Wschodniej w średniowieczu?*, „Kwartalnik Historyczny” 120, 2013, nr 4.

- Dyjakowska M., *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2011.
- Dyjakowska M., „*Crimen laese maiestatis divinae*” w literaturze XVII wieku, „*Studia Prawnoustrojowe*” 7, 2007.
- Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2008.
- Gadamer H.G., *Dziedzictwo Europy*, Warszawa 1992.
- Gawlas S., *Dlaczego w Polsce nie było feudalizmu lennego?*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” 58, 1998.
- Geary P.J., *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton 2003.
- Gimbutas M., *The Slavs*, London 1971.
- Groicki B., *Artykuły prawa majdeburskiego Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placiej u sądów*, Warszawa 1954.
- Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953.
- Groicki B., *Ten Postępek wydan iest z Praw Cesarskich, ktory Karolus V. Cesarz kazał wydać po wszystkich swoich Państwiach*, Kraków 1582.
- Halberda J., *Historia zobowiązań quasi-kontaktowych w common law*, Kraków 2012.
- Helcel A.Z., *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 1, Warszawa 1856.
- Helcel A.Z., *Starodawne prawa polskiego pomniki z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych, głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej*, Kraków 1870.
- Hippel R. von, *Deutsches Strafrecht*, Berlin 1925–1930.
- Holdsworth W.S., *A History of English Law*, t. 1–17, London 1903–1972.
- Hube R., *Dodatek. O Księdze Zwyczajowych praw polskich*, [w:] R. Hube, *Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874.
- Jabłoński Z., *Helcel Antoni Zygmunt (1808–1870)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Janicka D., *Prawo karne w trzech rewizjach prawa chełmińskiego z XVI wieku*, „*Studia Iuridica*” 19, 1992, nr 2.
- Kaczmarczyk A., *Mandatum w poglądach glosatorów i komentatorów*, Wrocław 2014.
- Kaufmann A., Radbruch G., *Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. von 1532 (Carolina)*, Stuttgart 1978.
- Kelley D.R., *De Origine Feudorum: The Beginnings of a Historical Problem*, „*Speculum*” 39, 1964, nr 2.
- Klein E., *Powszechna historia państwa i prawa*, Wrocław 2003.
- Klimaszewska A., *Ordonanse królewskie we Francji*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 69, 2017, nr 2.
- Kmietowicz A., *Ancient Slavs*, Stevens Point 1976.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1999.
- Koncha S., *Bavarian Geographer on Slavic Tribes from Ukraine*, „*Ukrainian Studies. Bulletin Taras Shevchenko*” 2012, nr 16.
- Koranyi K., *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 2. *Średniowiecze*, cz. 1, Warszawa 1963.
- Kowalski G.M., *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, Kraków 2013.
- Kozub-Ciembroniewicz W., *A. Z. Helcel (1808–1870)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wyzdania Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000.
- Krotoski K., *O zawiązkach państwa polskiego i skąd pochodzą nazwy Polan i Polski*, Kraków 1920.
- Kuryłowicz M., *Prawo rzymskie jako fundament europejskiej kultury prawnej*, „*Zeszyty Prawnicze*” 1, 2001, nr 1.
- Labuda G., *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*, Wodzisław Śląski 2009.
- Long G., *Majestas*, [w:] W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1875.

- Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000.
- Madeja A., *Komparatystyka konstytucyjnoprawna. Antecedencje, ewolucja, przewidywane kierunki rozwoju*, „Studia Iuridica Toruniensia” 6, 2010.
- Makiła D., *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2019.
- Makiła D., Naworski Z., *Historia prawa na ziemiach polskich: zarys wykładu*, [t.] 1. *Polska przedzoborowa*, Toruń 1995.
- Matuszewski J., *Dlaczego nie uczono prawa polskiego na akademii? Prawo zwyczajowe w kulturze oralnej i w kulturze pisma*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 8, 2015, nr 3.
- Matuszewski J., *Najstarszy Zwód Prawa Polskiego*, Warszawa 1959.
- Mikołajczyk M., *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII wieku*, Katowice 1998.
- Mikuła M., Uruszczak W., *Les éditions de sources historiques et juridiques en tant que bien culturel national polonais*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 7, 2014, nr 3.
- Modzelewski K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004.
- Moniuszko A., *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017.
- Naworski Z., *Prusy Królewskie 1569/1573–1598. Rewolucja czy ewolucja?*, [w:] *Okresy przejściowe — ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019.
- Pleszczyński A., *Kryzys i upadek wczesnych państw słowiańskich oraz ich odbudowa (IX–XI wiek). Zarys problemu*, „Kwartalnik Historyczny” 125, 2018, nr 2.
- Plaża S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1, Kraków 1997.
- Pomian K., *Europa i jej narody*, Warszawa 1992.
- Roman S., *Dygesta małopolsko-wielkopolskie a dążenia do unifikacji prawa polskiego na przełomie XIV i XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 10, 1958, nr 2.
- Roman S., *Geneza Statutów Kazimierza Wielkiego. Studium źródłoznawcze*, Kraków 1961.
- Russocki S., *Wokół pojęcia kultury prawnej*, „Przegląd Humanistyczny” 30, 1986, nr 11–12 (254/255).
- Salmonowicz S., *Prawo karne oświeconego absolutyzmu: z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966.
- Schmidt G., *Sinn und Bedeutung der Constitutio Criminalis Carolina als Ordnung des materiellen und prozessualen Rechts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung” 83, 1966, nr 1.
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977.
- Skwarczyński P., *The Problem of Feudalism in Poland up to the Beginning of the 16th Century*, „The Slavonic and East European Review” 34, 1956, nr 83.
- Sobański R., *Prawo jako wartość*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 51, 1999, nr 1–2.
- Sobański R., *Prawo w Europie*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 31, 1998.
- Sobański R., *Scire leges. Uwagi o prawie słusznym i o jego słusznym stosowaniu*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8, 2009.
- Stephenson C., *The Origin and Significance of Feudalism*, „The American Historical Review” 46, 1941, nr 4.
- Strafrecht, Strafprozess und Rezeption: Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitutio Criminalis Carolina*, red. P. Landau, F.Ch. Schroeder, Darmstadt 1986.
- Sudnicki F., *Działanie zwyczaju handlowego w zakresie zobowiązań z umowy*, Kraków 1949.
- Szafranski W., *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007.
- Szczerbic P., *Ius Municipale, to jest prawo miejskie Majdeburskie, nowo z Łacinskiego i z Niemieckiego na Polski język z pilnością i wiernie przełożone*, Kraków 2011.
- Thierry A., *The Formation and Progress of the Tiers État: Or Third Estate in France*, t. 1, London 1859.

- Tokarczyk R., *Cechy współczesnej kultury prawnej Zachodu*, „Palestra” 43, 1999, nr 9–10 (501–502).
- Tokarczyk R., *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008.
- Třešník D., *Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871*, Warszawa 2009.
- Trzciński K., *Zwyczaj i prawo zwyczajowe jako źródła prawa prywatnego*, „Rejent” 8, 1998, nr 3 (83).
- Uruszczak W., *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 r.*, „Zeszyty Naukowe” 2006, z. 67.
- Uruszczak W., *Korektura praw z 1532 roku: studium historycznoprawne*, t. 1–2, Warszawa-Kraków 1990–1991.
- Uruszczak W., *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku: korektura praw z 1532 r.*, Warszawa 1979.
- Uruszczak W., *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa polskiego*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 3, 1999.
- Uruszczak W., *Wydawnictwo źródłowe Starodawne Prawa Polskiego Pomniki (1856–1921)*, [w:] *Pomniki prawa na przestrzeni wieków*, red. K. Górski, J. Pokoj, D. Szczepaniak, Ł. Szymura, Kraków 2017.
- Uruszczak W., *Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 60, 2008, nr 2.
- Uruszczak W., *Zwyczaj a ustawa w polskiej myśli prawniczej XVI i XVII wieku*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane Profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*, red. J. Ciągwa, T. Opasa, („Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” 25), Rzeszów 1998.
- Wagner W., *Comparative Law in the Modern World*, „The Review of Comparative Law” 1, 1988.
- Wiązek P., *Prawo karne w konstytucjach sejmu koronacyjnego z roku 1588*, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 328, 2019.
- Winawer M., *Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie*, Warszawa 1900.
- Wróbel M., *Prawo zwyczajowe w krajach systemów prawa stanowionego w Europie: wybrane przykłady relacji z prawem oficjalnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 22, 2013.
- Zakrzewski A., *Prawa litewskiego „lepszosc i wieksza z zdrową polityką stosownosc”*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016.
- Zdrójkowski Z., *Korektura pruska — jej powstanie, dzieje oraz jej rola w historii polskiej jurysdykcji i myśli prawniczej (1598–1830)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 13, 1961, nr 2.
- Zeuss K., *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München 1837.
- Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2000.
- Żeber I., Rominkiewicz J., Szymoszek E., *Prawo rzymskie: teksty źródłowe do ćwiczeń*, Wrocław 1998.

Źródła internetowe

<https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/D10gEFkR6>.

<https://www.britannica.com/topic/feudalism/Development-in-the-19th-and-20th-centuries>.

On the Directions of Development of Criminal Law in the Polish Lands in the Middle Ages, in the Face of European Traditions and Tendencies

Summary

The publication is an attempt to look at the history of law in Poland from the perspective of the development of European legal culture. The choice of the subject matter to be explored determined the author's methodological instruments, ultimately prompting him to consider comparative legal studies as the basis for his research. At the outset, emphasizing the topicality of the problem in the context of the progress of European integration, the author strove to present the history of criminal law in medieval Poland, highlighting both the original developmental features and the way in which they fit into universal tendencies, represented in the legal systems of other contemporary countries of the Old Continent. In his final conclusions, he drew attention to the tendencies that emerged at the end of the Middle Ages and at the beginning of the modern era, pointing to the growing discrepancies in the directions of further development of law in Polish lands against the tendencies that began to dominate more and more clearly in the laws of most European countries at that time. The author's intention was not to discover America a few hundred years after Columbus, but to synthesize a multifaceted problem that could serve historical-legal reflection.

Keywords: history of law, judicial law, criminal law, comparative legal studies, legal culture.

Über die Entwicklungsrichtungen des Strafrechts im Mittelalter auf polnischen Gebieten vor dem Hintergrund der Tradition und der europäischen Tendenzen

Zusammenfassung

In der Publikation wird versucht, die Geschichte des Recht in Polen aus der Perspektive der Entwicklung der europäischen Rechtskultur zu betrachten. Die zum Stoff der Bearbeitung gewählte Problematik determinierte die methodologischen Untersuchungsmittel und motivierte den Verfasser, der Forschungsarbeit die rechtliche Komparatistik zugrunde zu legen. Der Verfasser, der am Anfang die Aktualität der Frage im Kontext des Fortschritts der europäischen Integration betonte, strebte es an, die Geschichte des Strafrechts im Mittelalter in Polen zu schildern und exponierte zugleich sowohl die originellen Entwicklungsmerkmale, als auch die Art und Weise, wie sie sich den universellen Tendenzen anpassten, die in den damaligen Rechtsordnungen der Staaten des Alten Kontinentes vertreten waren. In den Schlussfolgerungen machte er auf die Tendenzen aufmerksam, die sich zum Ende des Mittelalters und zum Anfang der Neuzeit zeichneten, die auf die steigende Differenz zwischen den weiteren Entwicklungsrichtungen des Rechts in Polen hinwiesen, angesichts der Trends, die damals immer deutlicher und allgemeiner in Rechtssystemen der überwiegenden europäischen

Staaten zu dominieren begannen. Der Verfasser hatte nicht vor, entdecktes neu zu entdecken, er beabsichtigte, ein vielschichtiges Problem synthetisch zu erfassen, um eine rechtshistorische Reflexion zu ermöglichen.

Schlüsselwörter: Rechtsgeschichte, Gerichtsrecht, juristische Komparatistik, Rechtskultur.